

6

Onderlinge relaties in de zin

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we de relaties die er binnen de deelzin bestaan tussen naamwoordgroepen en werkwoorden. Alle talen hebben intransitieve zinnen — zinnen met een werkwoord en maar één participant, zoals *De hond blaft* — en transitieve zinnen — met een werkwoord en twee participanten, zoals *De hond bijt mijn vriend*. De naamwoordgroepen die die participanten uitdrukken noemen we hier KERN-NPs, en in dit hoofdstuk kijken we naar manieren waarop de talen van de wereld de kern-NPs van elkaar onderscheiden.

Een taal kan de relatie tussen een werkwoord en zijn kern-NPs op drie manieren aangeven. Ten eerste kan elke kern-NP een vaste positie in de zin hebben: dit systeem maakt dus gebruik van WOORDVOLGORDE (eigenlijk: woordgroepsvolgorde) om de relatie tussen het werkwoord en de NP aan te geven. In het Nederlands hebben subjecten en objecten een vaste positie ten opzichte van het werkwoord, en daaraan kun je zien wie wie gedood heeft in *Ik zag dat de slang het vogeltje doodde* en *Ik zag dat het vogeltje de slang doodde*. Ook als de positie niet helemaal vast staat (je kunt immers ook zeggen *Het vogeltje zag ik dat de slang doodde*) is er toch een soort basispositie waarop je het subject of het object in de Nederlandse zin mag verwachten.

Maar kern-NPs hebben in lang niet alle talen een duidelijk aanwijsbare vaste positie. In het Latijn bijvoorbeeld kunnen kern-NPs met groot gemak in allerlei verschillende posities voorkomen; de twee zinnen in (1) hebben dezelfde betekenis, ook al is de volgorde van de NPs in (1a) en (1b) verschillend:

- (1) a. Puer-um puella audi-t (Latijn)
jongen-OB meisje:SU horen-PRES:3SG
'Het meisje hoort de jongen.'

6.2 *Woordvolgorde*

6.2.1 *Basisvolgorde en afwijkende volgorde*

Zoals we in hoofdstuk 1 zagen hebben taalkundigen het vaak over de ‘woordvolgorde’ van de één of andere taal. Maar eigenlijk verwijst die term niet naar individuele woorden, maar naar de volgorde van de woord**groepen**; een betere term is dus ‘constituentvolgorde’. Hier beperken we ons tot de volgorde van de drie belangrijkste constituenten van een transitieve zin: het subject, het object, en het werkwoord. In veel talen, waaronder het Nederlands, kun je een neutrale basisvolgorde aanwijzen waarin subjecten en objecten verschillende posities innemen. Uitgaande van drie constituenten subject (S), object (O) en werkwoord (V) zijn er dan zes mogelijke volgordes, en inderdaad komen alle zes wel voor als de basisvolgorde van één of andere taal:

- (3) Mpša e-lomile ngwana (Noord-Sotho)
S V O
 hond su-beet kind
 ‘De hond beet het/een kind.’
- (4) Müdür mektub-u imzala-dı (Turks)
S O V
 directeur:SU brief-OB tekenen-PAST
 ‘De directeur ondertekende de brief.’
- (5) Tuigeann Bríd Gaeilge (Iers)
V S O
 verstaat Bridget Iers
 ‘Bridget verstaat Iers.’
- (6) E kamatea [te naeta] [te moa] (Kiribati)
V O S
 3SG doden:3SG de slang de kip
 ‘De kip doodde de slang.’
- (7) kaikuxi etapã-toto papa tomo (Apalai)
O V S
 jaguar doden:PAST-3PL vader 3PL
 ‘Vader en de zijnen hebben een jaguar gedood.’

6.2 *Woordvolgorde*

6.2.1 *Basisvolgorde en afwijkende volgorde*

Zoals we in hoofdstuk 1 zagen hebben taalkundigen het vaak over de ‘woordvolgorde’ van de één of andere taal. Maar eigenlijk verwijst die term niet naar individuele woorden, maar naar de volgorde van de woord**groepen**; een betere term is dus ‘constituentvolgorde’. Hier beperken we ons tot de volgorde van de drie belangrijkste constituenten van een transitieve zin: het subject, het object, en het werkwoord. In veel talen, waaronder het Nederlands, kun je een neutrale basisvolgorde aanwijzen waarin subjecten en objecten verschillende posities innemen. Uitgaande van drie constituenten subject (S), object (O) en werkwoord (V) zijn er dan zes mogelijke volgordes, en inderdaad komen alle zes wel voor als de basisvolgorde van één of andere taal:

- (3) Mpša e-lomile ngwana (Noord-Sotho)
S V O
 hond SU-beet kind
 ‘De hond beet het/een kind.’
- (4) Müdür mektub-u imzala-di (Turks)
S O V
 directeur:SU brief-OB tekenen-PAST
 ‘De directeur ondertekende de brief.’
- (5) Tuigeann Bríd Gaeilge (Iers)
V S O
 verstaat Bridget Iers
 ‘Bridget verstaat Iers.’
- (6) E kamatea [te naeta] [te moa] (Kiribati)
V O S
 3SG doden:3SG de slang de kip
 ‘De kip doodde de slang.’
- (7) kaikuxi etapā-toto papa tomo (Apalai)
O V S
 jaguar doden:PAST-3PL vader 3PL
 ‘Vader en de zijnen hebben een jaguar gedood.’

- (8) anana nota apa (Apurinã)
O S V
 ananas ik halen
 'Ik haal ananas.'

In deze gevallen is er weinig discussie over de constituentvolgorde: dit is wat in deze talen geldt als de basisvolgorde. Daarom kunnen we bijvoorbeeld het Noord-Sotho karakteriseren als aan SVO-taal, en het Turks als een SOV-taal. Maar dat een taal een bepaalde basisvolgorde heeft wil niet zeggen dat de andere volgordes niet voorkomen. Het Nederlands heeft bijvoorbeeld in de hoofdzin een neutrale SVO-volgorde, zoals in *Teun drinkt thee*, maar de OVS-volgorde, *Thee drinkt Teun*, is ook mogelijk, om het object *thee* een zekere nadruk te geven. Zo'n woordvolgorde, die op een bepaalde constituent 'focust' noemen we een GEMARKEERDE volgorde.

In sommige talen is het niet gemakkelijk te bepalen wat de basisvolgorde is. Het kan voorkomen dat twee volgordes allebei ONGEMARKEERD zijn — allebei even neutraal en normaal. Bijvoorbeeld, sommige talen die het werkwoord voorop hebben staan, zoals het Fiji, het Tongaans, en het Samoaans (allemaal Austronesische talen) kunnen niet duidelijk als VSO of VOS gedefinieerd worden: allebei de volgordes komen evenveel voor. Ook komt het voor dat talen in hoofdzinnen een andere neutrale volgorde hebben dan in bijzinnen: het Nederlands is zo'n taal, met SVO in de hoofdzin (*Teun drinkt thee*) en SOV in de bijzin (*..dat Teun thee drinkt*). Ten derde zijn er talen met een sterke mate van hoofd-markering (zie paragraaf 4.2), zodat het werkwoord altijd voorzien is van subject- en object-markeringen, terwijl de subject- en object-NPs zelden allebei uitgedrukt zijn; dan wordt het moeilijk uit te maken wat de basisvolgorde van subject, object en werkwoord zou kunnen zijn. In dit soort gevallen kan een taalkundige voor het bepalen van de basisvolgorde kijken naar criteria als frequentie — hoe vaak komen de volgordes in een bepaalde hoeveelheid tekst voor — en neutraliteit — welke volgorde is het meest vrij van focussing en nadruk; ook de intuïties van moedertaalsprekers over wat de basisvolgorde is kunnen gewicht in de schaal leggen.

In andere gevallen kan een theoretisch argument geformuleerd worden. In het Nederlands bijvoorbeeld komt de SVO-volgorde maar onder zeer bepaalde omstandigheden voor, nl. bij finiete werkwoorden in onafhankelijke zinnen; bij finiete werkwoorden in bijzinnen en bij alle niet-finiete werkwoorden komt het werkwoord achter het object. De OV-volgorde zien we dus ook bij infinitieven (*Teun wil **thee drinken***) en nominalisaties (*Dat **alsmaar thee drinken** van Teun moet maar eens afgelopen zijn*). Bovendien weten we dat het Nederlands een regel heeft die specifiek betrekking heeft op finiete werkwoorden in hoofdzinnen: de 'verb second'-regel (zie paragraaf 3.2.2). Als we stellen dat de OV-volgorde de basisvolgorde is, dan kunnen

we de SVO-volgorde in hoofdzinnen zien als het resultaat van de werking van deze ene regel.

6.2.2 Woordvolgordevariatie

Het is niet ongebruikelijk dat talen alle zes de mogelijke constituent-volgordes laten zien; welke volgorde dan gebruikt wordt hangt af van pragmatische factoren zoals waarop gefocust wordt of wat het gespreksonderwerp ('topic') is. Sommige van deze talen waar de constituentvolgorde vrij is hebben wel één duidelijke basisvolgorde. Zo zijn de Slavische talen Pools en Russisch bijvoorbeeld SVO; het Mohawk aan de andere kant heeft geen duidelijk aanwijsbare basisvolgorde. Sommige talen hebben ook een grote vrijheid ten aanzien van de volgorde van de **woorden** — dus los van de constituenten. Eén zo'n taal is het Warlpiri, uit de grote Australische familie van Pama-Nyunga-talen. Eerst laten we zien dat het Warlpiri een vrije constituentvolgorde heeft: de enige beperking is dat het hulpwerkwoord, dat tijd en agreement uitdrukt, in de tweede positie moet staan:

- (9) a. Ngarrka-ngku ka wawirri panti-rni
S O V
 man-SU AUX:PRES kangaroo speer-NONPAST
 'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'
- b. Wawirri ka panti-rni ngarrka-ngku
O V S
 kangaroo AUX:PRES speer-NONPAST man
 'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'
- c. Panti-rni ka ngarrku-ngku wawirri
V S O
 speer-NONPAST AUX:PRES man-SU kangaroo
 'De man raakt de kangaroo met zijn speer.'

Deze drie volgordes, alsmede de overige volgordes van S, O, en V, zijn allemaal mogelijk, zonder dat er een duidelijke basisvolgorde is. Maar constituenten kunnen ook opengeboken worden, zodat een naamwoordgroep als *wawirri yalumpu* 'die kangaroo' (letterlijk 'kangaroo die') uitgedrukt kan worden als in (10a) maar ook als in (10b):

- (10) a. **Wawirri yalumpu** kapi-rna panti-rni
 kangaroo die AUX:FUT-1SG:SU speer-NONPAST
 'Ik zal die kangaroo met mijn speer raken.'
- b. **Wawirri** kapi-rna panti-rni **yalumpu**
 kangaroo AUX:FUT-1SG:SU speer-NONPAST die
 'Ik zal die kangaroo met mijn speer raken.'

In (10b) zien we een DISCONTINUE CONSTITUENT; het hulpwerkwoord staat nog steeds in de tweede positie, maar nu bestaat de eerste constituent maar uit één woord uit de woordgroep *wawirri yalumpu*. Andere talen die in meer of mindere mate discontinue constituenten toestaan zijn het Mohawk, het Nahuatl, het Zuid-Tiwa, en het Latijn.

6.2.3 Statistische patronen

We hebben de zes basisvolgordes in paragraaf 6.2.1 gepresenteerd alsof ze allemaal dezelfde status hadden, maar dat is niet zo. Statistisch gezien zou je verwachten dat de zes volgordes in evenveel talen voorkomen. Maar feitelijk zijn SVO en SOV verreweg de meest voorkomende basisvolgordes, samen goed voor 80-90% van de talen van de wereld (ongeveer evenveel SVO als SOV). De derde grote groep is VSO, goed voor 9-12% van de talen, waaronder de Keltische, Semitische (met Hebreeuws en Arabisch), en Polynesische talen (o.a. het Maori). Talen met als basisvolgorde VOS zijn heel wat zeldzamer, met ongeveer 3% van het totaal. Maar, zoals in paragraaf 6.2.2 opgemerkt, veel talen met het werkwoord vooraan hebben zowel VSO als VOS als basispatroon. Van OSV en OVS dacht men tot voor kort dat ze in het geheel niet bestonden, en vooral de OSV-volgorde is extreem zeldzaam. Maar beide zijn aangetroffen in talen uit het Amazonegebied, zoals we al zagen in (7) en (8). Deze cijfers zijn natuurlijk altijd gebaseerd op schattingen, vooral ook omdat betrouwbare informatie over wat de basisvolgorde is niet altijd beschikbaar is.

Twee belangrijke generalisaties over constituentvolgorde in de talen van de wereld komen uit de statistieken naar voren. Ten eerste: een overweldigende meerderheid van de talen heeft het subject voorop staan (SOV, SVO), en in een nog grotere meerderheid komt het subject voor het object (SOV, SVO, VSO). In één uitgebreid sample (Tomlin 1986) heeft 96% van de talen het subject voor het object.¹ Subjecten lijken meer in het oog te springen dan objecten, wat hun positie aan het begin van de

¹ Een sample is een selectie uit de talen van de wereld die een zo eerlijk mogelijke representatie van de verschillende taalfamilies en geografische regio's geeft.

zin kan verklaren: de handeling die uitgedrukt wordt door het predikaat wordt typisch in gang gezet of gecontroleerd door het subject, de AGENS, en het subject is vaak het gespreksonderwerp ('topic') van de zin. Een object daarentegen ondergaat de handeling, is THEME of PATIENS, en is minder gauw het topic van de zin. Ten tweede valt op dat een meerderheid van de talen het object en het werkwoord naast elkaar zetten (VO of OV): in slechts 10% van de talen van de wereld komt het subject tussenbeide. Van de talen die V en O niet samen groeperen is alleen het VSO-type frequent. Maar in VSO talen is er vaak een alternatieve volgorde voorhanden waarin V en O wèl bij elkaar staan; veel VSO-talen (o.a. het Berber en het Arabisch) hebben bijvoorbeeld een alternatieve SVO-volgorde. Dat V en O door de talen heen overwegend samen optrekken vinden we terug in de traditionele indeling van de zin in een subject en een predikaat, waarbij het werkwoord en het object onderdeel uitmaken van het predikaat (zie hoofdstuk 5).

Onderzoek aan de hand van uitgebreide samples heeft ook uitgewezen dat de volgorde van de elementen *binnen* een constituent samenhangt met de volgorde van de constituenten onderling (zie bijv. Dryer 1992). In hoofdstuk 4 hebben we het idee geïntroduceerd dat talen in twee hoofdgroepen uiteenvallen, de HOOFD-INITIËLE en de HOOFD-FINALE talen.

Hoofd-initiële woordvolgorde

- het werkwoord staat **voor** zijn direct object en zijn bijzin
- adposities zijn **preposities**, dus de volgorde in de PP is [P NP]
- voegwoorden staan **vooraan** in de bijzin

Hoofd-finale woordvolgorde

- het werkwoord staat **achter** zijn direct object en zijn bijzin
- adposities zijn **postposities**, dus de volgorde in de PP is [NP P]
- voegwoorden (zoals *dat, of, omdat, wanneer*) staan **achteraan** in de bijzin

Het blijkt dan dat OV-talen (waarvan de SOV-groep de enige van betekenis is) over het algemeen hoofd-finaal zijn, terwijl VO-talen (dus de SVO-groep plus alle talen met het werkwoord voorop) typisch hoofd-initiël zijn. OV-talen hebben bijvoorbeeld een grotere kans op postposities dan op preposities: in een doorsnee sample (bijvoorbeeld Dryer 1991) heeft ongeveer 96% van de OV-talen postposities. VO-talen daarentegen zijn typische voorzetsel-talen: maar ongeveer 14% van de SVO-talen heeft postposities, en van de VSO/VOS-talen 9%. Zo staan ook in VO-talen de voegwoorden praktisch altijd aan het begin van de bijzin, zoals in het Nederlands. Maar in ongeveer 70% van de OV-talen staan de voegwoorden achteraan in de bijzin.

Samengevat: bij sommige talen is de volgorde van de constituenten de belangrijkste manier om te bepalen welke grammaticale rol de NPs in een zin spelen. Van zulke talen verwachten we dat ze een tamelijk strikte woordvolgorde hebben, zoals bijvoorbeeld in het Nederlands. Andere talen hebben meer vrijheid in de volgorde van hun constituenten, en soms zelfs in de volgorde van hun woorden. Zulke talen hebben vaak naamvallen en/of een goed ontwikkeld stelsel van agreement-markeringen op het werkwoord: als talen dat hebben kun je subjecten en objecten ook uit elkaar houden zonder dat ze een vaste positie in de zin innemen. Over naamvallen gaan we het nu hebben.

6.3 *Naamvalssystemen*

6.3.1 Welke kern-NPs horen bij elkaar?

In hoofdstuk 4 hebben we onderscheid gemaakt tussen enerzijds hoofden en anderzijds afhankelijke elementen. Relaties tussen hoofden en afhankelijke elementen konden gemarkeerd worden op het hoofd of op de afhankelijke elementen. We hebben toen gezien dat NAAMVAL een vooraanstaande manier is om aan te geven dat een NP een afhankelijk element is: het object van een werkwoord krijgt een bepaalde naamval, het subject krijgt die naamval niet.

Tot nu toe hebben we de termen ‘subject’ en ‘object’ gebruikt alsof ze in alle talen even goed van toepassing zijn. Maar we zullen in deze paragraaf zien dat het soms nuttig is om onderscheid te maken tussen verschillende soorten subjecten, vooral om naamvalssystemen te kunnen beschrijven die voorkomen buiten de bekende Europese taalfamilies. Daarom verdelen we de kern-NPs zoals in tabel 6.1, en we gebruiken de afkortingen S, A, en O om aan te geven welke grammaticale relatie ze uitdrukken (in navolging van Dixon 1972, 1979, 1994).

subject van een intransitieve zin	S
subject van een transitieve zin	A
object	O

Tabel 6.1: de kern-NPs

Bijvoorbeeld:

- (11) Kim-(S) sliep
Teun-(A) dronk thee-(O)

Het symbool 'S' doet natuurlijk denken aan 'subject', maar ook aan het Engelse woord *single* 'enig', omdat het subject de enige participant in de intransitieve zin is; 'O' staat gewoon voor 'object', en 'A' komt van 'agens', de prototypische semantische rol van het subject in een transitieve zin, met werkwoorden als *bijten*, *slaan*, *kussen* etc. Alle talen moeten in transitieve zinnen, wanneer er dus twee participanten zijn, een manier vinden om subject, A, en object, O, van elkaar te onderscheiden, zodat we weten wie wat doet. In talen als het Nederlands regelt de woordvolgorde dat. Maar wat als de volgorde helemaal vrij is? Dan is één oplossing om ervoor te zorgen dat A er anders uitziet dan O: dat is de functie van naamvalsmarkering.

Een logische manier om de drie kern-NPs uit elkaar te houden zou dus zijn om elk van de drie een verschillende vorm te geven. Zo'n taal zou dus drie naamvallen onderscheiden, één voor S, één voor A, en één voor O; in (26), verderop, staat daar een voorbeeld van. Maar dat is eigenlijk een zeer ongebruikelijke manier, als je kijkt naar de talen van de wereld. De reden daarvan is ongetwijfeld dat er een meer economische manier is om de drie uit elkaar te houden, namelijk door maar twee verschillende naamvallen te gebruiken. Er zijn er immers maar twee die uit elkaar gehouden moeten worden, A en O. De S kan dan dezelfde vorm krijgen als de A of als de O. Zinnen waarin S en A samen voorkomen zijn er niet: een zin kan niet tegelijk transitief en intransitief zijn. Ook zijn er geen zinnen met zowel een S als een O: als de zin intransitief is dan is er immers geen O. Het meest economische systeem heeft dus twee varianten, die allebei even logisch zijn, en die elk maar twee verschillende naamvallen hanteren.

In het eerste systeem zien S en A er hetzelfde uit, en verschilt O. Met andere woorden, alle subjecten (ongeacht of de zin transitief is of intransitief) krijgen één naamval, en het object krijgt een andere naamval. Dit staat bekend als het NOMINATIEF / ACCUSATIEF patroon, dat in de meeste Europese talen voorkomt. In het Nederlands hebben naamwoordgroepen geen naamvalsmarkering, maar dat het nominatief / accusatief-patroon bestaat zien we in de vorm van de persoonlijk-voornaamwoorden:

- (12) Wij-(S) vertrekken.
 Wij-(A) groeten haar-(O).
 Zij-(S) vertrekt.
 Zij-(A) groet ons-(O).

Wij en *zij* zijn de NOMINATIEF-vormen, die gebruikt worden voor zowel S als A. *Haar* en *ons* zijn de ACCUSATIEF-vormen, die gebruikt worden voor O.

Omdat dit systeem zo vertrouwd is vanuit de Europese talen denk je misschien dat het volstrekt natuurlijk is om alle subjecten dezelfde naamval te geven. Maar je moet bedenken dat dit maar één van de twee systemen is om de kern-NPs in te delen; het andere systeem is precies even economisch. Dit tweede systeem markeert S en O op dezelfde manier, en A anders; het staat bekend als het ERGATIEF / ABSOLUTIEF-patroon. ERGATIEF is de naamval van A — het subject van een transitieve zin — en ABSOLUTIEF is de naamval van zowel S als O — het subject van een intransitieve zin en het object van een transitieve zin.

In tabel 6.2 staat een overzicht van de twee systemen. Zoals je ziet hebben beide naamvalssystemen maar één onderscheid nodig. Eén systeem zet S met A samen in een groep (ze komen immers nooit samen voor); het andere systeem groepeert S met O (ook die komen nooit samen voor).

Accusatief systeem		Ergatief systeem	
A	S	A	S O
nominatief		ergatief	absolutief
	O		
	accusatief		

Tabel 6.1
Twee naamvalssystemen

6.3.2 Illustratie van de belangrijkste naamvalssystemen

6.3.2.1 *Nominatief/accusatief*

We beginnen met het meest vertrouwde systeem, NOMINATIEF/ACCUSATIEF, ook wel gewoon ACCUSATIEF genoemd. Dit systeem heeft een AS/O-patroon: A en S zijn hetzelfde, O is anders. Goede voorbeelden zijn het Latijn, het Duits, het Japans en het Turks, onder veel andere. Het subject van een transitieve zin is hetzelfde gemarkeerd als het subject van een intransitieve zin: zij hebben de NOMINATIEF naamval; objecten van transitieve zinnen zijn gemarkeerd met de ACCUSATIEF naamval.

- (13) Puella veni-t (Latijn)
meisje:NOM komen-PRES:3SG
'Het meisje-(S) komt.'
- (14) Puer-um puella audi-t
jongen-ACC meisje:NOM horen-PRES:3SG
'Het meisje-(A) hoort de jongen-(O).'

- (15) Puer puella-m audi-t
 jongen:NOM meisje-ACC horen-PRES:3SG
 'De jongen-(A) hoort het meisje-(O).'

Het verschil in naamval tussen de A-NP en de O-NP maakt het gemakkelijk te bepalen wie wat doet; daarom levert de vrije woordvolgorde, die geïllustreerd is in (14) en (15), geen problemen op.

Naamval is niet zozeer een eigenschap van het naamwoord, het hoofd van de naamwoordgroep, maar van de naamwoordgroep als geheel. In sommige talen wordt de naamval zichtbaar door een verandering van de vorm van het naamwoord, zoals in de Latijnse voorbeelden. Maar in andere talen, zoals bijvoorbeeld het Duits, is de naamval niet gemarkeerd op het naamwoord, maar op de determinatoren en adjectieven in de naamwoordgroep:

- (16) De-r gross-e Hund knurrte (Duits)
 de-NOM groot-NOM hond gromde
 'De grote hond gromde.'

- (17) De-r gross-e Hund biss de-n klein-en Mann
 de-NOM groot-NOM hond beet de-ACC klein-ACC man
 'De grote hond beet de kleine man.'

De hoofden *Mann* 'man' en *Hund* 'hond' in (16) en (17) ondergaan geen enkele verandering: zij staan in hun basisvorm. Maar we weten wie wie gebeten heeft in (17) door de naamvalsmarkering op de determinatoren en de adjectieven: *den kleinen Mann* is accusatief, dus het object, terwijl *der grosse Hund* nominatief is, dus het subject.

6.3.2.2 Ergatief/absolutief

Het ERGATIEF/ABSOLUTIEF-systeem, ook wel gewoon ERGATIEF genoemd, heeft een SO/A-patroon: S en O zien er hetzelfde uit, A is anders. Het Lezgisch (een Daghestaanse taal uit de Kaukasus) is een doorsnee ergatieve taal. Het subject van een transitieve zin (A) heeft de ergatief-naamval, terwijl het object van een transitieve zin (O) en het subject van een intransitieve zin (S) allebei de absolutief-naamval hebben. Dat zie je vooral goed aan de vorm van het pronomen eerste persoon enkelvoud ('ik') in de voorbeelden (18) tot en met (20):

- (18) **Za** zi balk'an c'ud xipe-q^h ga-na (Lezgisch)
 ik:ERG mijn paard:ABS tien schaaap-voor geven-PAST
 'Ik-(A) heb mijn paard-(O) voor tien schapen weggegeven.'
- (19) **Zun** ata-na
 ik:ABS komen-PAST
 'Ik-(S) kwam.'
- (20) Aburu **zun** ajib-da
 zij:ERG ik:ABS beschamen-FUT
 'Ze-(A) zullen mij-(O) beschamen.'

In de Nederlandse vertalingen hebben de pronomina van de eerste persoon enkelvoud één vorm, *ik*, voor de A en de S; maar er is een aparte vorm, *mij*, voor de O. Maar in het Lezgisch is er een speciale vorm voor de A, en zijn juist de S-vorm en de O-vorm identiek. Als het pronoun 'ik' een A is — dat wil zeggen, het subject van een transitieve zin, zoals in (18) — dan krijgt het de ergatief-naamval en wordt het *za*. Maar als het een S is (het subject van een intransitieve zin), zoals in (19), of een O (een object), zoals in (20), dan krijgt het de absolutief-naamval en wordt het *zun*.

Ons tweede voorbeeld is van een ergatieve taal die in Europa gesproken wordt, namelijk het Baskisch (een geïsoleerde taal, dat wil zeggen dat hij voor zover we weten aan geen enkele andere taal verwant is). In (21) tot en met (23) staan voorbeelden uit het Lekeitio-dialect: vergelijk in de drie voorbeelden de vorm van het woord dat 'man' betekent.

- (21) **Gixona-k** liburûa erosi dau (Baskisch)
 man-ERG boek:ABS kopen AUX:3SG
 'De man-(A) heeft het boek-(O) gekocht.'
- (22) **Gixonâ** etorri da
 man:ABS komen AUX:3SG
 'De man-(S) is gekomen.'
- (23) **Gixonâ** ikusi dot
 man:ABS zien AUX:1SG
 'Ik-(A) heb de man-(O) gezien.'

Tenslotte, om terug te komen op paragraaf 6.3.1, talen met een verschillende naamval voor elk van de kern-NPs S, A, en O zijn zeer zeldzaam. Maar zo'n systeem komt wel voor in een andere Australische taal met een gespleten ergatief-systeem, het Pitta-Pitta, waar de split veroorzaakt wordt door de tense-kenmerken van het werkwoord: in andere tijden dan het futurum hebben NPs telkens een verschillende naamval als ze S, A, of O zijn. In (26) zie je dat vooral aan de eerste persoon enkelvoud pronomina ('ik'), die vetgedrukt zijn:

- (26) a. **nga-tu** kat^yu-na wat^yama-ka (Pitta-Pitta)
 ik-ERG kleren-ACC wassen-PAST
 'Ik-(A) waste de kleren-(O).'
- b. **ngan^yt^ya** kunti-ina
 zitten-PRES ik:NOM huis-in
 'Ik-(S) zit in het huis.'
- c. tupu-lu **ngan^ya** pat^ya-pat^ya-ya
 rups-ERG ik:ACC bijt-bijt-PRES
 'Een rups-(A) bijt me-(O).'

Het pronomina voor 'ik' heeft de ergatief-naamval in (26a), waar het een A is, de nominatief-naamval in (26b), waar het een S is, en de accusatief-naamval in (26c), waar het een O is. Deze voorbeelden laten zien dat in het Pitta-Pitta de twee systemen voor naamvalsmarkering — het ergatieve en het accusatieve systeem — gedeeltelijk door elkaar lopen.

6.3.2.4 *Iets over gemarkeerde en ongemarkeerde vormen*

Ondertussen heb je misschien wel begrepen waarom taalkundigen de twee systemen noemen naar de ergatief en de accusatief: het is heel gebruikelijk dat dit de enige naamvallen in het systeem zijn die een verandering van de vorm van de NP met zich meebrengen; de andere in het systeem (de nominatief/absolutief) heeft vaak geen speciale naamvalsverbuiging. In plaats daarvan wordt de kale stam van het naamwoord of het pronomina gebruikt. In een ergatief systeem is de absolutief de neutrale vorm, terwijl de ergatief een speciale inflectie heeft. Dit geldt voor alle ergatieve systemen die we tot nu toe gezien hebben, Lezgisch, Baskisch, en Dyrbal. Kijk maar naar de voorbeelden uit het Dyrbal in (24): de absolutieve vormen hebben geen verbuiging, de ergatieve wel. In een accusatief systeem is de neutrale vorm de nominatief, terwijl de accusatief een speciale verbuiging heeft. Dit wordt bevestigd door (25): de nominatieve

pronomina zijn niet verbogen, de accusatieve wel. We kunnen een generalisatie maken die voor beide systemen opgaat: de naamval die gebruikt wordt voor het S-element (dus de absolutief of de nominatief) zal altijd (met misschien een paar uitzonderingen) de ONGEMARKEERDE naamval zijn. Niet alleen is deze naamval over het algemeen *formeel* ongemarkeerd — dus zonder speciale vormkenmerken, zoals in de voorbeelden uit het Dyrbal in (24) en (25) — hij is ook *functioneel* ongemarkeerd; dat wil zeggen dat hij vaker voorkomt en een meer neutrale vorm is in het gebruik. De absolutieve en de nominatieve vorm zijn dan ook typisch de vormen waarin een naamwoord geciteerd wordt, bijvoorbeeld in een woordenboek of op een etiket.

6.4 Agreement

Naamval op de naamwoordgroep en agreement op het werkwoord zijn feitelijk twee verschillende manieren om dezelfde informatie te geven. De grammaticale functie van de NPs, namelijk subject of object, kan uitgedrukt worden in de morfologie van de naamwoordgroep (naamval) of in de morfologie van het werkwoord (agreement). We zullen dan ook zien dat ook agreement, net als naamval, volgens een accusatief en volgens een ergatief patroon kan verlopen. In deze paragraaf bekijken we het verschijnsel agreement, met name agreement op het werkwoord, in meer detail.

Agreement (congruentie, Engels ook ‘cross referencing’) wil zeggen dat het hoofd van het predikaat — het werkwoord of een hulpwerkwoord — een markering draagt die in kenmerken overeenkomt met de kern-NPs. Om een eenvoudig voorbeeld te nemen, een werkwoord kan gemarkeerd zijn voor de derde persoon enkelvoud wanneer het subject een NP met het kenmerk ‘enkelvoud’ is, of voor de derde persoon meervoud wanneer het subject een NP is met het kenmerk ‘meervoud’. Door alle talen heen zijn het meestal de inherente kenmerken van NPs, zoals *PERSOON*, *GETAL*, *GESLACHT* (naamwoordklasse), die in de vorm van agreement op het werkwoord terugkomen.

Er zijn een aantal logisch mogelijke varianten van werkwoordsagreement: een werkwoord kan agreement vertonen met (a) geen enkele kern-NP, (b) sommige kern-NPs, en (c) alle kern-NPs; en inderdaad komen al deze mogelijkheden voor. Om te beginnen zijn er talen, zoals het Zweeds, het Japans, het Chinees, het Maori, en het Malagasy, die in het geheel geen werkwoordsagreement hebben. In (27) zie je daarvan een voorbeeld uit het Chinees:

- (27) a. Wo xihuan ta (Chinees)
 ik leuk.vinden hij
 ‘Ik vind hem leuk.’

In het Kambera is het affix voor subject-agreement een prefix, en het affix voor object-agreement een suffix. Het voorbeeld in (30) heeft nog een expliciet subject en object, maar laten we die weg dan is de zin ook grammaticaal; dan zou het iets betekenen als 'Hij koopt het'. Zoals we in hoofdstuk 4 zagen kunnen talen met hoofd-markering, zoals het Kambera, vaak zinnen hebben die maar uit één enkel werkwoord bestaan; pronomina hoeven niet gebruikt te worden, omdat de affixen op het werkwoord al de volledige informatie over persoon en getal van subject en object geven: zie voorbeeld (2) een eindje terug.

Er zijn talen waar de woordvolgorde bepalend is voor het optreden van agreement op het werkwoord. Een voorbeeld is het Noord-Sotho, een Bantu-taal, waar de neutrale woordvolgorde SVO is, zoals in (31) en (32):

(31) M-pša **e**-lomile ngw-ana (Noord-Sotho)
 9-hond su:9-beet 1-kind
 'De hond heeft een/het kind gebeten.'

(32) Dim-pša **di**-lomile ngw-ana
 10-hond su:10-beet 1-kind
 'De honden hebben een/het kind gebeten.'

In (31) en (32) is er alleen maar een subject-agreement marker, een prefix op het werkwoord. Dit prefix komt in kenmerken overeen met het geslacht (de woordklasse) en het getal van 'hond'. Naamwoorden in de Bantutalen zijn georganiseerd in ca. 16 geslachten, waarbij er aparte klassen zijn voor enkelvoud en meervoud. 'Hond' in het Noord-Sotho valt in klasse 9 (waarin voornamelijk dieren zitten) en klasse 10, het meervoud van klasse 9; 'kind' valt in klasse 1/2 (die van de mensen). Het geslacht van de naamwoorden valt af te lezen aan een prefix: *m-* voor klasse 9, *dim-* voor klasse 10, en *ngw-* voor klasse 1. Op het werkwoord wordt het prefix *-e* gebruikt voor agreement met subjecten uit klasse 9 (in (31)) en het prefix *di-* voor agreement met subjecten uit klasse 10 (in (32)). In (33) en (34) staan nu twee varianten van (31), met de gemarkeerde woordvolgordes OSV en SOV, en nu vinden we op het werkwoord ook een object marker, *-mo-*, dat agreement uitdrukt met een element van de 1e klasse, 'kind':

(33) Ngw-ana m-pša **e-mo**-lomile
 1-kind 9-hond su:9-OB:1-beet
 'Het kind, de hond heeft het gebeten.'

Het werkwoord in (35) heeft een prefix *na-* dat agreement vertoont met persoon en getal van het subject 'vader', een eerste persoon enkelvoud suffix *-ngga* dat het (verder niet uitgedrukte) indirect object 'mij' vertegenwoordigt, en een derde persoon enkelvoud suffix *-nya* voor het direct object 'het'.²

Tot nu toe hebben we in deze paragraaf alleen nog maar agreement volgens het 'accusatieve' systeem laten zien: de werkwoorden vertoonden één soort agreement met subjecten van transitieve en intransitieve zinnen, en eventueel een extra agreement met objecten. Nu een voorbeeld van een ergatief systeem. Als de agreement op het werkwoord een ergatief patroon volgt, dan is er één soort agreement voor S (het intransitieve subject) en O (het object) en een speciale agreement voor A (het transitieve subject). ERGATIEVE AGREEMENT komt voor in een aantal Kaukasustalen, en ook in de Mayatalen (van Mexico en Midden-Amerika). Onze voorbeelden komen uit de Noordwestkaukasische taal het Abaza: voorbeeld (36) geeft een intransitieve zin, en (37) een transitieve.

(36) a. d-thád
S-V
 3SG-gaan
 'Hij/zij-(S) is weg.' (letterlijk: hij/zij ging)

b. h-thád
S-V
 1PL-gaan
 'Wij-(S) zijn weg.'

(37) a. h-l-bád
O-A-V
 1PL-3SG:FEM-zien
 'Zij-(A) heeft ons-(O) gezien.'

b. h-y-bád
O-A-V
 1PL-3SG:MASC-zien
 'Hij-(A) heeft ons-(O) gezien.'

² De vorm van het suffix voor agreement met het direct object *-nya* wijkt af van het object-agreement suffix *-ya* dat we in voorbeeld (30) zagen. Dit is een eigenaardigheid die optreedt wanneer er twee agreementsuffixen achter elkaar staan.

c. d-h-bád

O-A-V

3SG-1PL-zien

‘Wij-(A) hebben hem/haar-(O) gezien.’

In het Abaza zijn alle elementen die de kenmerken persoon en getal markeren prefixen op het werkwoord: zoals je ziet staan ze in een vaste volgorde, S-V en O-A-V, zodat er nooit twijfel kan ontstaan wie wat deed. De prefixen vertonen het SO/A-patroon dat karakteristiek is voor ergativiteit. Het S-prefix heeft dezelfde vorm als het O-prefix. Om te beginnen heeft (36a) een 3SG S-prefix *d-* dat ofwel ‘hij’ of ‘zij’ betekent, en hetzelfde prefix komt terug als O-prefix in (37c); toch is *d-* uitsluitend voor S en O — de 3SG A-prefixen in (37a) en (37b) zien er heel anders uit (*l-* en *y-*) en bovendien maken die prefixen onderscheid tussen een mannelijke en een vrouwelijke vorm, wat de het S/O-prefix niet doet. Vervolgens heeft (36b) een 1PL S-prefix *h-* dat ‘wij’ betekent, en hetzelfde prefix komt terug als het O-prefix in (37a) en (37b). Misschien heb je wel opgemerkt dat *-h-* ook in (37c) ‘wij’ betekent, waar het een A is (het subject van een transitieve zin); dat het hier een A-prefix is weten we omdat de volgorde van de affixen vastligt: het prefix *-h-* volgt hier op de O-prefixen, en moet dus het element zijn voor agreement met een transitief subject.

Een taal met een ergatief agreement-systeem kan ook ergatieve naamvalsmarkering hebben (een voorbeeld is de Noordoostkaukasische taal het Avar), maar dat hoeft niet. Het Abaza dat we zojuist gezien hebben is bijvoorbeeld een taal met ergatieve agreement op het werkwoord maar zonder enige naamvalsmarkering op de NPs. Maar wat ook kan is dat een taal een ergatief naamvalssysteem heeft maar een nominatief/accusatief systeem van werkwoordsagreement. Deze situatie wordt geïllustreerd door de Australische taal het Warlpiri. De elementen die agreement uitdrukken zijn aan het hulpwerkwoord gehecht, dat altijd op de tweede plaats in de zin staat:

- (38) Ngaju ka-**rna** wangka-mi (Warlpiri)
 ik:ABS AUX:PRES-1SG:SU spreken-NONPAST
 ‘Ik-(S) spreek.’
- (39) Ngajulu-rlu ka-**rna-ngku** nyuntu nya-nyi
 ik-ERG AUX:PRES-1SG:SU-2:OBJ jij:ABS zien-NONPAST
 ‘Ik-(A) zie jou-(O).’

Kijk eerst eens naar de losse pronomina in (38) en (39): ze zijn gemarkeerd volgens een ergatief naamvalssysteem. De S-NP ‘ik’ in (38) is absolutief, net zoals de O-NP ‘jou’ in (39), terwijl de A-NP ‘ik’ in (39) ergatief is. Zoals je verwacht heeft het pronomen

'ik' als subject van een transitieve zin (A) een andere vorm dan als subject van een intransitieve zin (S). Maar het hulpwerkwoord vertoont met beide subjecten op dezelfde manier agreement, namelijk d.m.v. het suffix *-rna* dat agreement met een eerste persoon enkelvoud subject uitdrukt. De agreement-affixen zijn dus zo georganiseerd dat er één vorm is voor agreement met beide typen subject, en een andere vorm voor agreement met het object: een nominatief/accusatief systeem. Het Warlpiri is hierin helemaal niet ongebruikelijk, maar er zijn geen talen bekend waarbij naamval volgens het accusatieve systeem gaat en agreement volgens het ergatieve systeem. Ook hierin zien we dus dat het accusatieve systeem ten opzichte van het ergatieve systeem domineert.

6.5 Grammaticale relaties

6.5.1 Inleiding

In deze paragraaf onderzoeken we de eigenschappen door de talen heen van de twee primaire grammaticale relaties, SUBJECT en OBJECT. Zijn dat reële concepten? Om dat te laten zien moeten we aantonen dat sommige taalverschijnselen het beste beschreven kunnen worden met behulp van de termen 'subject' en 'object'. Voor talen in de nominatief/accusatief-groep is het duidelijk dat 'subject' en 'object' valide categorieën zijn: we hebben in de afgelopen twee paragrafen herhaaldelijk gezien hoe naamval en agreement gebruik maken van een onderscheid tussen subjecten en objecten. De voorbeelden die we gezien hebben tonen aan dat talen op *morfologisch* gebied nominatief/accusatief kunnen zijn. Dat wil zeggen dat de karakteristieke split tussen A+S en O wordt aangegeven door veranderingen in de vorm van de NPs (bij naamval) of van het werkwoord (bij agreement), of van allebei. Maar het AS/O-patroon kom je ook in de syntaxis overal tegen: veel talen, ook talen zonder naamval of met een ergatief naamvalssysteem, zijn *syntactisch* nominatief/accusatief. In die talen vind je een groot aantal syntactische processen die rond subjecten en objecten draaien — vooral rond subjecten, want die grammaticale relatie is verreweg de belangrijkste. In deze paragraaf gaan we een aantal van die processen bekijken, en ook in hoofdstuk 7 komen we op dit onderwerp terug.

6.5.2 Subjecten

De subject-relatie is door de talen heen van bijzonder groot belang: subjecten sturen de syntaxis op verschillende manieren, zoals we zullen laten zien. Toch is het moeilijk een bevredigende definitie van 'subject' te geven, omdat er niet één eigenschap is die

- i. Het subject is dat element dat verdwijnt wanneer we een finiete zin omzetten in een niet-finiete deelzin. Het gaat hier om infinitiefzinnen die het complement zijn van werkwoorden als *proberen*, *hopen*, *verwachten* etc., of die als deelzin voorkomen bij predikaten als *leuk* en *moeilijk*. Hoe een finiete zin als *Teun drinkt thee* in een dergelijke infinitiefzin omgezet kan worden is geïllustreerd in (43) en (44):

(43)	Teun drinkt thee	→
	Teun probeert/hoopt/verwacht (*Teun) thee te drinken	→
	Teun probeert/hoopt/verwacht _____ thee te drinken	
(44)	Teun drinkt thee	→
	Het is leuk/moeilijk (*Teun) thee te drinken	→
	Het is leuk/moeilijk _____ thee te drinken	

Deze voorbeelden laten zien dat als we een finiete zin omzetten in een infinitiefzin, het subject moet verdwijnen: het liggende streepje in de infinitiefzin correspondeert telkens met een bepaalde NP in de finiete zin; deze NP is dan het subject van de finiete zin. Dit is een **sterke universele** test, die alleen dan niet werkt wanneer een taal geen infinitiefconstructies heeft van het type dat hier gebruikt wordt (zie paragraaf 3.3.1).

- ii. Het subject is dat element dat zich bevindt in de syntactische positie die in passiefconstructies ingenomen wordt door het gepromoveerde element (zie paragraaf 1.3.2 en vooral hoofdstuk 7). Een zin als *Teun dronk de thee* kan passief gemaakt worden, en onderdeel van deze passivisatie is dat het element dat in de actieve zin het object is, in de passieve zin het subject wordt: *De thee werd door Teun gedronken*. Omdat *Teun* plaatsmaakt voor het gepromoveerde element *de thee* moet *Teun* in de actieve zin wel het subject zijn. Deze test is ook **sterk** en **universeel**, al is het nooit uit te sluiten dat in complexere constructies promotie plaatsvindt naar een andere positie dan de subjectspositie (bijvoorbeeld wanneer *Daan zag Teun thee drinken* omgezet wordt in *Daan zag de thee door Teun gedronken worden*; hier is *Teun* een object, zoals we al zagen in (42), en is de promotie van *de thee* dus niet gericht op een subjectspositie).
- iii. Het subject is die NP die de eigenschappen van andere NPs in de zin controleert. Dit criterium heeft betrekking op **asymmetrieën** die er bestaan tussen subjecten en objecten. Die zijn voor het Nederlands geïllustreerd in (45) en (46):

- iv. Dan zijn er een groot aantal **taalspecifieke** tests die wel sterk zijn, maar niet universeel geldig. Zo zijn er talen waarbij de open positie in een relatiefconstructie (zie paragraaf 3.4) alleen een subject kan zijn, of waarbij coördinatie kan leiden tot ellipsis van een subject, maar niet van een object. Die laatste test kunnen we ook aan de hand van het Nederlands illustreren:

- (48) a. [Kim belde Teun] en [__ vroeg haar mee uit]
 b. *[Kim belde Teun] en [hij vroeg __ mee uit]

In (48a) zien we dat het subject van de tweede deelzin weggelaten kan worden onder identiteit met het subject van de eerste deelzin; zoals uit (48b) valt op te maken kan dat bij objecten niet.

- v. Tenslotte levert het statistische gegeven dat 90% van de talen van de wereld SOV of SVO is ook een middel om het subject te vinden: er is immers een grote kans dat de eerste kern-NP in de zin het subject zal zijn. Het probleem is natuurlijk dat er nog een 10% kans is dat we er dan naast zitten, plus dat ook SOV- en SVO-talen de woordvolgorde soms danig kunnen omgooien. Dit is dus een zwakke test die niet de kracht van een definitie heeft.

6.5.2.2 *Het subject in een paar concrete talen*

Nu gaan we de eigenschappen van subjecten in een paar specifieke talen onderzoeken. De talen die we in deze paragraaf onder de loep nemen zijn het IJslands, een accusatieve taal met een duidelijke subject-relatie, het Lezgisch, een ergatieve taal, waarvoor de notie 'subject' controversiëler is, en het Tagalog, een taal die qua type afwijkt van zowel accusatieve als ergatieve talen.

6.5.2.2.1 **Het IJslands**

Het IJslands is een normale accusatieve taal — subjecten staan in principe in de NOMINATIEF-naamval, en objecten in de ACCUSATIEF-naamval:

- (49) Ég sá stúlkuna
 ik:NOM zag het.meisje:ACC
 'Ik zag het meisje.'

Werkwoorden in het IJslands komen in persoon en getal met het nominatieve subject overeen:

- (50) a. Við dönsuðum
 wij:NOM dansten:1PL
 ‘Wij dansten.’
- b. Þeir dóu
 zij:NOM stierven:3PL
 ‘Zij stierven.’

Maar sommige zinnen lijken een subject te hebben in een andere naamval dan de nominatief. In (51) lijken we een datief subject te hebben en in (52) een accusatief subject, *hana* ‘haar’; ook het object is accusatief in (52):

- (51) **Henni** leiddist
 zij:DAT verveelde
 ‘Zij verveelde zich/was verveeld.’
- (52) **Hana** vantar peninga
 zij:ACC mist geld:ACC
 ‘Zij heeft geen geld.’

Deze subjecten (die vanwege hun afwijkende naamval *quirky* ‘maf’ genoemd worden) veroorzaken geen agreement op het werkwoord. In (53) is het subject het meervoud-pronomen *þa* ‘hen’ (accusatief), maar het werkwoord heeft dezelfde vorm *vantar* ‘mist’ als in (52) waar het subject enkelvoud is — anders dan in (50b) waar de nominatief *þeir* ‘zij’ leidt tot een meervoudsvorm van het werkwoord:

- (53) Þá vantar peninga
 zij(PL):ACC mist geld
 ‘Zij hebben geen geld.’

Maar als deze ‘quirky’ subjecten geen aanleiding geven tot agreement, waarom denken we dan überhaupt dat het subjecten zijn? Het antwoord is dat er een aantal tests zijn om te bepalen of een NP in het IJslands een subject is, en de NPs met quirky naamval slagen voor al die tests. Ten eerste kunnen we laten zien dat de quirky NP verdwijnt als we van een finiete zin een infinitiefzin maken (*vantar* is de finiete vorm, *vanta* de infinitief):

- (54) Hana vantar peninga →
 zij:ACC mist geld:ACC
 ‘Zij heeft geen geld.’
- Hùn vonast til að (*hana) vanta peninga →
 zij:NOM hoopt voor COMP zij:ACC missen geld:ACC
- Hùn vonast til að — vanta peninga
 zij:NOM hoopt voor COMP missen geld:ACC
 ‘Zij hoopt geen geld te hebben.’

Als we de finiete zin *hana vantar peninga* omzetten in een infinitiefzin, die het complement vormt van het werkwoord *vonast* ‘hopen’, dan moet de NP *hana* verdwijnen. Zoals we in paragraaf 6.5.2.1 zagen is dat een sterke, universele test voor de status van subject: de NP die in de infinitiefzin verdwijnt is in de finiete zin het subject.

Ten tweede zijn er voor het IJslands ook taalspecifieke tests die helpen te bepalen wat het subject is. Eén zo’n test is inversie van het werkwoord met het subject (zie paragraaf 3.2.2 voor hetzelfde verschijnsel in het Nederlands). Het voorbeeld in (55) laat zien dat een nominatief subject en het finiete werkwoord in vragen van plaats ruilen; in (56) zien we dat het datief-subject dat net zo doet (de subjecten staan vetgedrukt):

- (55) Hafði **Sigga** aldrei hjálpað Haraldi?
 had Sigga:NOM nooit geholpen Harald:DAT
 ‘Had Sigga Harald nooit geholpen?’
- (56) Hefur **henni** alltaf þótt Ólafur leiðinlegur?
 heeft zij:DAT altijd gedacht Olaf:NOM vervelend
 ‘Heeft zij Olaf altijd vervelend gevonden?’

De datief-NP in (56) gedraagt zich dus hetzelfde als de nominatief-NP in (55); in (56) staat ook een nominatief object *Ólafur*, maar die kan niet van plaats ruilen met het werkwoord.

Kortom, deze (en andere) tests laten zien dat in het IJslands de NP met quirky naamval echt het subject is, ook al geven ze geen aanleiding tot subject/werkwoord-agreement.

6.5.2.2.2 Het Lezgisch

In paragraaf 6.5.1 hebben we opgemerkt dat talen die *morfologisch* ERGATIEF zijn (d.w.z. dat ze ergatieve naamval, agreement, of allebei hebben) *syntactisch* ACCUSATIEF kunnen zijn: dat betekent dat er syntactische verschijnselen zijn, zoals weglating van het subject in infinitiefzinnen, die de S- en de A-NPs als een groep behandelen, waar de O-NP buiten valt. Feitelijk is het zeer gebruikelijk dat morfologisch ergatieve talen syntactisch accusatief zijn. Meer daarover zullen we zien in hoofdstuk 7.

Zoals we in paragraaf 6.3 zagen is het Lezgisch morfologisch ergatief: het naamvalssysteem onderscheidt een absolutief (voor de S- en O-NPs) en een ergatief (voor de A-NP, het subject van een transitieve zin). Het is waarschijnlijk nuttig om de bespreking van de zinnen (18) t/m (20) nog even te bekijken voor je verder leest.

Het bewijs dat het Lezgisch syntactisch accusatief is zit hem in verschijnselen die erop wijzen dat het Lezgisch de grammaticale relatie SUBJECT heeft (Haspelmath 1993). Het ‘subject’ kan drie typen NPs zijn: de ergatieve NP in een transitieve zin (A), zoals in (57), de absolutieve NP in een intransitieve zin (S), zoals in (58), en de enige NP bij werkwoorden als ‘willen’, ‘zien’ en ‘vrezen’, die in het Lezgisch de DATIEF-naamval neemt, zoals in (59); deze datief-NP draagt altijd de semantische rol van ‘experiencer’. De veronderstelde subjecten staan vetgedrukt:

- (57) **Ruš-a** gadadi-z cük ga-na
 meisje-ERG jongen-DAT bloem:ABS geven-PAST
 ‘Het meisje gaf de jongen een bloem.’
- (58) **Ruš** elq̄wena q’uluq^hdi kilig-na
 meisje:ABS draaien naar.achter kijken-PAST
 ‘Het meisje draaide zich om en keek naar achteren.’
- (59) **Ruša-z** ada-q^haj kič’e ʁa-na-č
 meisje-DAT hij-voor bang zijn-PAST-NEG
 ‘Het meisje was niet bang voor hem.’

Je ziet dat alledrie de veronderstelde subject-NPs een verschillende naamval hebben, dus we kunnen in het Lezgisch ‘subjecten’ niet aan de hand van hun naamval identificeren. Bovendien is het zo dat niet alle NPs die absolutief zijn, zoals de vetgedrukte NP in (58), ook subject zijn: de O-NP *cük* ‘bloem’ in (57) is dat bijvoorbeeld niet. Op dezelfde manier zijn niet alle datief-NPs subjecten: *gadadi-z* ‘jongen’ in (57) is niet het subject — de datief is hier gebruikt voor het indirect object (zie paragraaf 6.5.3). Als er dus een grammaticale relatie ‘subject’ is in het Lezgisch, dan is die onafhankelijk

van de naamval. De woordvolgorde geeft wel een indicatie dat de drie vetgedrukte NPs in (57) tot en met (59) bij elkaar horen: ze staan alledrie voor in de zin, en we weten uit paragraaf 6.2 dat dat de meest gebruikelijke positie voor subjecten is. Maar de positie in de zin kan subjecten in het Lezgisch nooit uniek identificeren, omdat de woordvolgorde in die taal feitelijk zeer vrij is: ook andere NPs kunnen vooraan in de zin staan.

Maar opnieuw kunnen we uitvinden welke NP het subject is door de finiete zin om te zetten in een infinitiefzin. Het Lezgisch doet dat wel wat anders dan het Nederlands: de infinitiefzin staat vóór het finiete werkwoord waar het een complement van is. Maar de overeenkomst is dat ook in het Lezgisch één van NPs niet in de infinitiefzin kan blijven staan: deze NP is dan het subject. De zinnen in (60) tot en met (62) laten voorbeelden zien van infinitiefzinnen (tussen haakjes gezet) met werkwoorden die respectievelijk een ergatieve, een absolutieve, en een datieve NP zijn kwijtgeraakt (dat wil zeggen dat ze in de corresponderende finiete zinnen een ergatief, absolutief, of datief subject zouden hebben, zoals in (57)-(59)):

- (60) Nabisata-z [—_{ERG} ktab k'el-iz] k'an-zawa
 Nabisata-DAT boek lezen-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil een boek lezen.'
- (61) Nabisata-z [—_{ABS} q^hüre-z] k'an-zawa
 Nabisata-DAT lachen-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil lachen.'
- (62) Nabisata-z [—_{DAT} xwa akwa-z] k'an-zawa
 Nabisata-DAT zoon zien-INF willen-IMPF
 'Nabisata wil haar zoon zien.'

We weten wat de naamval zou zijn van de NP die verdwenen is omdat 'lezen' in een finiete zin een ergatief subject heeft, 'lachen' een absolutief subject, en 'zien' een datief subject (het subject van de hoofdzin is in alledrie de zinnen datief, omdat 'willen' net als 'zien' een datief subject neemt in het Lezgisch). Vergelijk deze zinnen met die in (63): daar is in de infinitiefzin de absolutieve O-NP weggelaten, en de ergatieve A-NP is laten staan; het resultaat is een ongrammaticale zin, omdat alleen het subject op deze manier weggelaten kan worden:

- (63) *Musa-z [didedi —_{ABS} šherdi-z raqur-iz] k'an-zawa
 Musa-DAT moeder:ERG stad-DAT sturen-INF wil-IMPF
 '[*]Musa wil dat haar moeder <Object> naar de stad stuurt.'

Kortom, het Lezgisch laat zien dat zelfs een morfologisch ergatieve taal op syntactisch gebied accusatief kan zijn, en de tests laten zien dat ook het Lezgisch beschikt over de grammaticale relatie 'subject'.

6.5.2.2.3 Het Tagalog

In deze paragraaf kijken we naar een taal die niet zo gemakkelijk als accusatief of ergatief geklassificeerd kan worden, omdat hij een heel ander systeem van naamvalstoekenning lijkt te hanteren. In het Tagalog en andere talen uit de Filippijnen krijgen NPs geen naamval, maar staat er een markeerder voor (die wel iets weg heeft van een voorzetsel) die hun SEMANTISCHE ROL aangeeft (zie paragraaf 2.2.2.2). Het voorzetsel *ng* markeert de agens en het 'theme', *sa* markeert de locatief — d.w.z. geeft een plaats aan, in de glossen in (64) vertaald met 'uit' — en *para sa* markeert de 'beneficiary' — degene die ergens van profiteert, in de glossen vertaald met 'voor'. Daartegenover staat dat in elke zin één van de NPs gemarkeerd moet zijn als de TOPIC (het gespreksonderwerp) van de zin, en bij die NP wordt de normale markeerder vervangen door het voorzetsel *ang*; de topic staat in de voorbeelden vetgedrukt. Je zult zien dat de topic altijd bepaald (definiert) is, terwijl de andere NPs opgevat kunnen worden als bepaald of onbepaald (indefiniert). Het werkwoord heeft een affix dat aangeeft welke semantische rol de topic-NP draagt: dit onderdeel van het werkwoord is apart geglost. In de voorbeelden in (64) kan elke willekeurige kern-NP gemarkeerd worden als topic — de semantische rol die die NP draagt wordt dan aangegeven op het werkwoord, zodat de werkwoorden geen informatie geven over grammaticale relaties (subject, object), maar over semantische rollen als 'agens', 'theme', 'locatief' of 'beneficiary':

- (64) a. Magalis **ang babae** ng bigas sa sako para sa bata
 FUT:pakken TOPIC vrouw THEME rijst uit zak voor kind
 TOPIC=AGENT
 'De vrouw zal voor een/het kind wat rijst uit een zak halen.'
- b. Aalisin ng babae **ang bigas** sa sako para sa bata
 FUT:pakken AGENT vrouw TOPIC rijst uit zak voor kind
 TOPIC=THEME
 'De rijst zal een/de vrouw voor een/het kind uit een zak halen.'

- c. Aalisan ng babae ng bigas **ang sako** para sa bata
 FUT:pakken AGENT vrouw THEME rijst TOPIC zak voor kind
 TOPIC=LOCATIEF
 ‘**Uit de zak** zal een/de vrouw voor een/het kind wat rijst halen.’

- d. Ipagaalis ng babae ng bigas sa sako **ang bata**
 FUT:pakken AGENT vrouw THEME rijst uit zak TOPIC kind
 TOPIC=BENIFICIARY
 ‘**Voor het kind** zal een/de vrouw uit een zak wat rijst halen.’

Het is dus duidelijk dat de morfologie van het Tagalog niet georganiseerd is volgens het accusatieve of het ergatieve systeem, noch wat naamval, noch wat agreement betreft.

Maar een taal die geen ‘accusatieve’ morfologie heeft kan nog wel een ‘accusatieve’ syntaxis hebben. Geldt dat ook voor het Tagalog? Als we kijken naar het syntactische gedrag van de NPs, dan zijn er een aantal processen die altijd betrekking hebben op de TOPIC, ongeacht diens semantische rol, maar er zijn er ook die betrekking hebben op de A- en S-NPs, of ze nu topics zijn of niet. Dat laatste is een patroon van syntactische accusativiteit. Een proces dat in het Tagalog altijd betrekking heeft op topics is de interpretatie van woordjes als ‘allemaal’. In (65) zien we dat *lahat* ‘alle’ telkens de NP die topic is modificeert: in (65a) is dat de A-NP ‘de kinderen’, maar in (65b) is het de O-NP ‘de brieven’.

- (65) Susulat lahat **ang mga bata** ng mga liham
 FUT:schrijven alle TOPIC PL kind THEME PL brief
 TOPIC=AGENS
 ‘Alle kinderen zullen brieven schrijven.’

- (66) Susulatin lahat ng mga bata **ang mga liham**
 FUT:schrijven alle AGENT PL kind TOPIC PL brief
 TOPIC=THEME
 ‘De kinderen/Kinderen zullen alle brieven schrijven.’
niet ‘Alle kinderen zullen de brieven schrijven.’

Woordjes als ‘allemaal’ zijn in het Tagalog dus niet gericht op subjecten, net zo min als trouwens in het Nederlands (vgl. *Die brieven heb ik allemaal geschreven*, waar *allemaal* zich ook richt op de topic *die brieven*.) Betekent dat dan ook dat het Tagalog geen subjecten heeft?

Er zijn ook syntactische processen die betrekking hebben op de S- en A-NPs, en niet op topics. In een bijzin met een begrepen NP — zie (43)-(44) voor het Nederlands, (54) voor het IJslands, en (60)-(62) voor het Lezgisch — is de NP die ontbreekt altijd een S of een A, ongeacht of hij topic is of niet. In (67) is de topic van de hoofdzin telkens *siya*, de topic-vorm van ‘hij’;⁴ maar de topic van de bijzin is in elke zin anders:

- (67) a. Nagatubili siya-ng [humiram ____ ng pera sa banko]
 aarzelen hij:TOPIC-NG lenen THEME geld uit bank
 TOPIC=AGENS TOPIC=AGENS
 ‘Hij aarzelde om geld van een/de bank te lenen.’
- b. Nagatubili siya-ng [hiramín ____ **ang pera** sa banko]
 aarzelen hij:TOPIC-NG lenen TOPIC geld uit bank
 TOPIC=AGENS TOPIC=THEME
 ‘Hij aarzelde om het geld van een/de bank te lenen.’

In zowel (67a) als (67b) is het begrepen subject van de ingebedde zin (die tussen haakjes staat) de agens ‘hij’, een A-NP. In (67a) is dit begrepen subject toevallig ook de topic, wat de vorm van het werkwoord (TOPIC=AGENS) ons vertelt — dat is de reden dat er in (67a) geen *ang*-NP te zien is: het subject moet immers in dit soort infinitiefzinnen weggelaten worden. Maar in (67b) is het topic van de ingebedde zin een ‘theme’, *ang pera* ‘het geld’; het begrepen subject is echter nog steeds ‘hij’, de A-NP. Het element dat weggelaten wordt hoeft dus niet de topic te zijn. Dit proces richt zich in het Tagalog net zoals in de andere talen die we gezien hebben op de categorie ‘subject’, zodat het Tagalog in dit opzicht tenminste syntactisch ‘accusatief’ genoemd mag worden. Het ziet er dus naar uit dat ook het Tagalog beschikt over een grammaticale relatie ‘subject’, die ingevuld kan worden door een S en een A.

6.5.3 Objecten

De andere belangrijke grammaticale relatie is ‘object’, het best te definiëren als een NP die wel een argument is van een werkwoord, maar geen subject. In de regel zal het object gerealiseerd worden als het complement van het werkwoord. In talen met een nominatief/accusatief-morfologie is er voldoende morfologische evidentie voor het bestaan van een object-relatie, aangezien de O-NP een speciale naamval heeft en aanleiding geeft tot een andere agreement op het werkwoord dan het subject (vaak is dat trouwens: geen agreement tegenover wel agreement voor het subject). In dit

⁴ *Siya* heeft een suffix *-ng* dat we ongeglost laten; het geeft aan dat er een bijzin volgt.

hoofdstuk staan voorbeelden van een O met een speciale naamval uit diverse ongerelateerde talen, zoals het Latijn (1), het Turks (4) en het Dyrbal (25). Je herinnert je uit paragraaf 6.3.2.3 dat het Dyrbal voornamelijk ergatief is, maar de pronomina volgen een accusatief naamvalssysteem. Agreement van het werkwoord met de O-NP zien we ook in verschillende voorbeelden: bijvoorbeeld (30) uit het Kambera en (39) uit het Warlpiri.

Syntactische evidentie voor de object-relatie is veel beperkter dan voor subjecten, maar in veel talen is de O de enige NP die gepromoveerd kan worden in de passiefconstructie (zie paragraaf 1.3.2 en hoofdstuk 7). In het IJslands kunnen gewone accusatieve O-NPs zoals *stúlkuna* ‘het meisje’ in (49) passivisatie ondergaan, maar ook O-NPs met een ‘quirky’ naamval, zoals de datief-NP in (68), met als resultaat (69), waar de O gepromoveerd is naar de subjectspositie:

(68) Þeir hjálpuðu mér (IJslands)
 zij:NOM hielpen mij:DAT
 ‘Zij hielpen mij.’

(69) Mér var hjálpað
 ik:DAT was geholpen
 ‘Ik werd geholpen.’

Bij werkwoorden als ‘geven’ en ‘tonen’, die drie argumenten nemen, moeten we in sommige talen onderscheid maken tussen een DIRECT OBJECT en een INDIRECT OBJECT. In accusatieve talen met een uitgebreid systeem van naamvallen draagt het direct object de accusatief-naamval, terwijl het indirect object (traditioneel ‘medewerkend voorwerp’) de datief-naamval draagt, zoals in het Turks, het Duits, het Grieks, en het Latijn:

(70) Mein Freund zeigte mir sein Fahrrad (Duits)
 mijn:NOM vriend toonde ik:DAT zijn:ACC fiets
 ‘Mijn vriend liet mij zijn fiets zien.’

De datief wordt voor hetzelfde doel gebruikt in veel ergatieve talen: zie (57) uit het Lezgisch. Door de talen heen is dus het nut van de datief in de eerste plaats om die NP aan te geven die de ontvanger (recipiens) of the ‘beneficiary’ van het werkwoord is. Maar ontvangers krijgen niet altijd een speciale naamval. Bijvoorbeeld in het Oud-Grieks krijgen allebei de objecten in de DUBBEL-OBJECT CONSTRUCTIE de accusatief-naamval:

- (71) Edidaxan ton paida tēn mousikēn (Oud-Grieks)
 leerden:3PL de:MASC:ACC jongen:ACC de:FEM.ACC muziek
 ‘Zij leerden de jongen muziek.’

Ook in het Nederlands en in veel andere talen is er geen morfologisch onderscheid tussen het indirect object en het direct object.⁵ Beide objecten in de dubbel-object-constructie staan ongeveer op dezelfde plaats, en er is geen verschil in naamval, bijv. *Kim zag mij* en *Kim gaf mij een boek*. Maar er is een syntactisch verschil: alleen de NP die normaal gesproken het direct object wordt, kan in de passieve constructie als subject gerealiseerd worden; de ontvanger (vetgedrukt) blijft ook in de passiefconstructie een object:

- (72) Kim showde **Teun** de nieuwe kleren →
- a. De nieuwe kleren werden **Teun** door Kim geshowd
 - b. ***Teun** werd door Kim de nieuwe kleren geshowd

In (72a) is het ‘thema’ *de nieuwe kleren* het subject van de passiefconstructie, zoals te zien is aan de meervoudsvorm van het hulpwerkwoord *werden*; in (72b) hebben we geprobeerd de ontvanger *Teun* het subject te maken van de passieve zin (vandaar dat het hulpwerkwoord *werd* nu enkelvoud is), maar het resultaat is een ongrammaticale zin. Talen maken vaak een onderscheid tussen het direct en indirect object, al is het soms zo dat het indirect object bij voorkeur subject wordt in de passiefconstructie, zoals in het Engels (*John was given the book* vs **The book was given John*).

Wat de agreement betreft, we zagen in paragraaf 6.4 dat een ditransitief werkwoord zoals ‘geven’ met alledrie de argumenten agreement kan vertonen — zie voorbeeld (35) uit het Kambera. Maar het is veel gebruikelijker dat het werkwoord maar met twee van de drie kern-NPs congrueert. Eén is altijd het subject, maar talen verschillen ten aanzien van de andere NP waar het werkwoord agreement mee vertoont: het kan de NP zijn met de semantische rol van ‘theme’ (het direct object) of de NP met de rol van ontvanger (het indirect object). Niet ongebruikelijk — hoewel misschien verrassend voor sprekers van Europese talen — is dat het werkwoord in die situatie met het indirect object en niet met het direct object congrueert. Zin (73) illustreert dat aan de hand van het Warlpiri, dat,

⁵ Sommigen menen dat de pronomina van de derde persoon meervoud een onderscheid maken tussen de accusatief en de datief. Het bedoelde onderscheid, tussen de vormen *hen* en *hun*, is echter artificieel en niet een authentiek onderdeel van de grammatica van het Nederlands. Het probleem is dat *hun*, wat oorspronkelijk een bezittelijk voornaamwoord is (*hun boek*) in het taalgebruik van veel sprekers ook de rol van object (en soms zelfs van subject) vervult, waardoor verwarring is ontstaan over de ‘juiste’ vorm van het object-pronomen.

